

УДК 347.91/.95

Проблема правонаступництва в цивільному і господарському судочинстві при реорганізації (злитті) юридичних осіб

С. О. Короед,
доктор юридичних наук

Аналізуються закріплені в законодавстві підстави – відповідні юридичні факти для настання процесуального і матеріального правонаступництва при реорганізації юридичних осіб. Розглядаються ситуації із судової практики здійснення процесуального правонаступництва, коли одночасно існують дві юридичні особи – правопередник і правонаступник. Обґрунтовуються пропозиції щодо визначення моменту матеріального правонаступництва при реорганізації (злитті) юридичних осіб. Робиться висновок, що основою процесуального правонаступництва юридичної особи в результаті її реорганізації (злиття) є її правонаступництво в матеріальному плані, яке є універсальним та оформлюється передавальним актом та виключенням відомостей про реорганізовану юридичну особу з Єдиного державного реєстру.

Ключові слова: правосуддя, цивільне судочинство, господарське судочинство, процес, правонаступництво, юридична особа, реорганізація, злиття, належний відповідач, Єдиний державний реєстр.

Короед С. А. Проблема правопреемства в гражданском и хозяйственном судопроизводстве при реорганизации (слиянии) юридических лиц

Анализируются закрепленные в законодательстве основания – соответствующие юридические факты для наступления процессуального и материального правопреемства при реорганизации юридических лиц. Рассматриваются ситуации из судебной практики осуществления процессуального правопреемства, когда одновременно существуют два юридических лица – правопредшественник и правопреемник. Обосновываются предложения по определению момента материального правопреемства при реорганизации (слиянии) юридических лиц. Делается вывод, что основой процессуального правопреемства юридического лица в результате его реорганизации (слияния) является его правопреемство в материальном плане, которое является универсальным и

© Короед Сергій Олександрович – доктор юридичних наук

оформляется передаточным актом и исключением сведений о реорганизованном юридическом лице из Единого государственного реестра.

Ключевые слова: правосудие, гражданское судопроизводство, хозяйственное судопроизводство, процесс, правопреемство, юридическое лицо, реорганизация, слияние, надлежащий ответчик, единый государственный реестр.

Koroed Sergij. The problem of succession in civil and commercial proceedings in the reorganization (merger) of legal entities

In article it is analyzed the grounds established in the legislation - the relevant legal facts for occurrence of procedural and substantive succession in the reorganization of legal entities. It is considered the situation from judicial practice of the procedural succession, when at the same time there are two entities - the predecessor and the successor. It is justified the offers to determine the date of the succession of the material in case of reorganization (merger) of legal entities. It is concluded that the basis of procedural succession of legal entity as a result of its reorganization (merger) is its succession in substantive sense, which is universal and is formalized by transfer deed and by excluding information about the reorganized legal entity from the Unified State Register.

Key words: justice, civil proceedings, commercial litigation, process, succession, legal entity, reorganization, merger, proper defendant, Unified State Register.

Під час розгляду цивільних і господарських справ або на стадії виконавчого провадження виникають випадки, коли внаслідок смерті фізичної особи або припинення юридичної особи – сторони у справі необхідно залучити особу- правонаступника. Тобто виникає потреба здійснити процесуальне правонаступництво. Як у цивільному, так і господарському судочинстві питання процесуального правонаступництва врегульовуються однаково: у разі смерті фізичної особи, припинення юридичної особи (ст. 37 ЦПК України) та у разі смерті або оголошення фізичної особи померлою, припинення діяльності суб'єкта господарювання шляхом реорганізації (злиття, приєднання, поділу, перетворення) (ст. 25 ГПК України) суд залучає до участі у справі правонаступника відповідної сторони на будь-якій стадії судового процесу. Проте процесуальні кодекси не визначають правових підстав правонаступництва в матеріальному праві, яке є передумовою процесуального правонаступництва. А відтак при вирішенні питання заміни сторони в судовому процесу правонаступником керуватися необхідно передусім нормами матеріального права.

При цьому, якщо при вирішенні питання процесуального правонаступництва фізичної особи труднощів не виникає, то з правонаступництвом юридичних осіб при їх реорганізації (злитті) судова практика знає чимало проблем, однозначного вирішення яких серед судів немає. Зокрема, відсутнє єдине розуміння моменту універсального матеріального правонаступництва при реорганізації юридичних осіб у формі злиття і утворення нової юридичної особи – правонаступника, коли одночасно можуть існувати дві юридичні особи – правопопередник і правонаступник. У зв'язку з чим виникає питання правильного визначення належної сторони в судовому процесі (позивача і відповідача), а також виконавчому провадженні (стягувача і боржника).

Питання процесуального правонаступництва висвітлювалися вченими-процесуалістами переважно в межах процесуальних підстав, визначених процесуальними кодексами. Водночас вчені-цивілісти не приділяють достатньої уваги питанням матеріального правонаступництва юридичних осіб при їх реорганізації з урахуванням викликів судової практики. Вищі судові інстанції теж не виробили чітких критеріїв здійснення процесуального правонаступництва в подібних випадках.

У зв'язку з цим існує необхідність проведення аналізу закріплених у законодавстві підстав – відповідних юридичних фактів для настання матеріального правонаступництва при реорганізації юридичних осіб, окремих судових рішень щодо заміни юридичної особи – сторони її правонаступником¹ та вироблення науково обґрунтованих пропозицій щодо визначення моменту матеріального правонаступництва при реорганізації (злитті) юридичних осіб, що й ставить за мету наша стаття.

Як відомо, можливість процесуального правонаступництва визначається можливістю правонаступництва в матеріальному праві. При цьому в матеріальному праві виділяють універсальне та сингулярне правонаступництво. Універсальне правонаступництво має місце в тих випадках, коли перехід прав та обов'язків однієї юридичної особи до іншої відбувається в результаті реорганізації, а поміж фізичними особами – в порядку спадкування. Сингулярне правонаступництво має місце, коли сторона перепоступається правом вимоги, чи здійснює переведення боргу, або приймає борг іншої особи на себе. Розподіл матеріального правонаступництва на універсальне та сингулярне пов'язаний з об'єктом прав та обов'язків, що переходять до правонаступника. І хоча матеріальне правонаступництво може бути універсальним чи сингулярним, процесуальне правонаступництво, хоча і є необхідним наслідком правонаступництва в матеріальному праві, завжди універсальне: в рамках процесу правонаступник в усіх випадках цілком заміняє правопередника і користується комплексом процесуальних прав та обов'язків сторони чи третьої особи. Процесуальне правонаступництво настає після оформлення матеріального правонаступництва. Правонаступник повинен пред'явити до суду докази, які підтверджували б правонаступництво в матеріальному праві (свідчення про право власності, документ про реорганізацію юридичної особи, переуступний напис), а суд виносить ухвалу про те, що правонаступник змінив у спірних правовідносинах сторону, що вибула².

Отже, підставою для виникнення процесуального правонаступництва є матеріальне правонаступництво або інша заміна осіб у матеріальних правовідносинах. Якщо спірні матеріальні правовідносини правонаступництва не допускають – процесуальне правонаступництво також неможливе. В такому випадку провадження у справі припиняється.

Як відомо, матеріальне правонаступництво регулюється відповідними положеннями цивільного законодавства про юридичні особи.

Так, відповідно до ч. 4 ст. 91 Цивільного кодексу України цивільна правоздатність юридичної особи виникає з моменту її створення і припиняється з дня внесення до Єдиного державного реєстру запису про її припинення.

Реорганізація юридичної особи, як самостійний вид її припинення, передбачає проведення певної процедури та характеризується деякими особливостями. Зокрема, юридична особа припиняється в результаті реорганізації (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або ліквідації. У разі реорганізації юридичних осіб майно,

¹ В якості наочного прикладу нами розглядається судова практика в справах за участю Публічного акціонерного товариства "Українська залізниця", утвореного шляхом злиття державних підприємств, статус яких як юридичних осіб не припинився. Справи № 910/8256/13; 910/24774/15; 34/16; 908/3995/15; 905/2470/15; 908/5596/14; 910/3190/15-г.

² Курс цивільного процесу : підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін. ; за ред. В. В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – С. 305-308; Сахнова Т. В. Курс гражданского процесса: теоретические начала и основные институты / Сахнова Т.В. – М. : Волтерс Клувер, 2008. – 696 с.

права та обов'язки переходять до правонаступників. Юридична особа є такою, що припинилася, з дня внесення до Єдиного державного реєстру запису про її припинення (ст. 104 Цивільного кодексу України). Комісія з припинення юридичної особи складає передавальний акт (у разі злиття, приєднання або перетворення) або розподільчий баланс (у разі поділу), який має містити положення про правонаступництво щодо майна, прав та обов'язків юридичної особи, що припиняється шляхом поділу, стосовно всіх її кредиторів та боржників, включаючи зобов'язання, які оспоруються сторонами (ст. 107 Цивільного кодексу України).

При цьому моментом переходу прав і обов'язків до правонаступника юридичної особи слід вважати дату внесення відповідного запису до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань у порядку, передбаченому Законом України "Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців", за яким припинення вважається завершеним з дати державної реєстрації припинення юридичних осіб, що припиняються у результаті злиття (тобто виключення з Єдиного державного реєстру відомостей про реорганізовану юридичну особу).

Тобто до внесення до Єдиного державного реєстру запису про припинення юридичної особи її цивільна правоздатність не припиняється. До правонаступника (у разі припинення шляхом злиття, приєднання, поділу, перетворення) переходять усі права та обов'язки припиненої юридичної особи лише з моменту внесення такого запису.

Отже, відповідно до цивільного законодавства при реорганізації (злитті) юридичних осіб перехід прав і обов'язків до новоутвореної юридичної особи відбувається на підставі передавального акта з моменту внесення до єдиного державного реєстру запису про припинення такої юридичної особи – правопередника.

У зв'язку з цим самі по собі передавальні акти не є достатньою підставою для здійснення правонаступництва за відсутності іншого факту – факту припинення юридичної особи, що реорганізується.

Ще у своїх Роз'ясненнях № 02-5/334 від 12.09.1996 Вищий арбітражний суд України зазначав, що підприємство вважається реорганізованим з моменту виключення його з Державного реєстру України (господарське товариство - з моменту внесення запису про припинення його діяльності до державного реєстру). У разі злиття, поділу, приєднання підприємств момент переходу майна та відповідних прав і обов'язків до нових підприємств визначається, якщо інше не передбачено законом чи постановою про реорганізацію, днем підписання передаточного або розподільного акта чи балансу (частина друга ст. 37 Цивільного кодексу України, і тому може не співпадати у часі з моментом здійснення реорганізації підприємства, тобто виключення його з Державного реєстру. Якщо в розподільному акті (балансі) відображено лише розподіл майна, а дані про розподіл кредиторської і дебіторської заборгованості відсутні, розподіл заборгованості за наявності спору здійснюється між новоутвореними підприємствами пропорційно вартості отриманого ними майна. Нові підприємства, до яких в результаті реорганізації перейшли майнові зобов'язання, несуть за ними матеріальну відповідальність і у випадку, якщо прийняте ними майно не покриває вимог кредиторів у межах, визначених установчими документами про реорганізацію правопередника. Перетворення державного підприємства на підприємство, засноване на іншій формі власності, не припиняє його зобов'язань. Вирішуючи питання про правонаступництво,

потрібно мати на увазі, що запис в установчих документах про правонаступництво має істотне значення для визнання правонаступництва. Однак суттєве значення мають також фактично здійснені організаційно-економічні перетворення, з якими чинне законодавство пов'язує перехід майнових прав та обов'язків, а саме: рішення власника (власників), підписання передаточного або розподільного акта чи балансу. Отже, у разі виникнення питань, пов'язаних з правонаступництвом, слід здійснювати аналіз документів, що стосуються переходу прав і обов'язків на майно (майнові права) чи його відповідну частину. У разі, якщо реорганізація підприємства сталася під час вирішення господарським судом спору, учасником якого воно є, господарський суд за клопотанням відповідного підприємства чи організації або за власною ініціативою здійснює заміну сторони у спорі її правонаступником згідно із ст. 25 Господарського процесуального кодексу України. Процесуальне правонаступництво може мати місце і в тому разі, коли реорганізація відбулася до подання позову, але відповідачем у позовній заяві зазначено реорганізоване підприємство. правонаступник повинен довести факт правонаступництва, подавши, зокрема, документи, які підтверджують припинення існування реорганізованого підприємства і створення у зв'язку з цим нового (або нових).

Вищевказане означає, що сама по собі вказівка в статуті юридичної особи, утвореної в результаті злиття, щодо її правонаступництва всіх прав та обов'язків реорганізованих юридичних осіб, а також відповідний запис про правонаступництво в Єдиному державному реєстрі не може означати автоматичного правонаступництва без затвердження передавальних актів та без виключення реорганізованих юридичних осіб з Єдиного державного реєстру, адже приписи ст. 37 ЦПК України та ст. 25 ГПК України пов'язують процесуальне правонаступництво юридичної особи при її реорганізації (злитті) саме із фактом її припинення (моментом якого є дата виключення запису про юридичну особу з Єдиного державного реєстру), а не затвердження передавального акта як однієї зі стадій процедури реорганізації, адже передача майна ще не означає, що юридична особа припинилася.

При цьому варто зауважити, що початок роботи (перехід господарських функцій) утвореної в результаті злиття юридичної особи не є обставиною, з якою пов'язується юридичне оформлення переходу прав від правопередника до правонаступника в процедурі припинення (реорганізації) юридичної особи та не означає її завершення.

Таким чином, основою процесуального правонаступництва юридичної особи в результаті її реорганізації (злиття) є її правонаступництво в матеріальному плані, яке є універсальним та оформлюється передавальним актом та виключенням відомостей про реорганізовану юридичну особу з Єдиного державного реєстру.

Koroed Sergij. The problem of succession in civil and commercial proceedings in the reorganization (merger) of legal entities

During the review of civil and commercial cases or at the stage of enforcement proceedings there are cases where the death of the natural person or termination of legal entity – the parties in the case, it must be must involved a person – successor. That there is a need to implement procedural succession. As in civil and commercial proceedings, issues of procedural succession must be settled the same: in case of the death of an natural person, termination of a legal entity (Art. 37 Civil Procedural Code of Ukraine) and in case of death or declaring of an individual as dead, the suspension of the entity through reorganization (merger, acquisition, separation, transformation) (Art. 25 Commercial Procedural Code of Ukraine) court involves to the case successor of such party at any stage of the trial. However, procedural codes do not determine the legal basis for the succession in substantive law, which is a prerequisite for procedural

succession. In this regard, there is need to analyze the grounds established in the law – for the relevant legal facts for occurrence of substantive succession in the reorganization of legal entities and individual judgments to replace legal entities – parties of proceedings by its successors and development of scientifically justified proposals to determine the moment of the material succession in the reorganization of (merger) of legal entities which seeks to determine our article.

It is established that reason to the substantive procedural succession is substantive succession or other replacement of person in substantive relationship. If the disputed substantive relationship does not allow succession – procedural succession will be also impossible. In this case, the proceedings should be terminated.

It is concluded that under civil law during reorganization (merger) of entities transfer of rights and obligations for newly formed legal entity must be concluded under the transfer deed upon registration in the Unified State Register of the termination of the legal entities – predecessors.

In this regard, transfer deeds themselves will not be sufficient basis for the implementation of succession in the absence of another fact – the fact of termination of the legal entity that is reorganized.

It is proved that itself an indication in the Charter of the legal entity, formed by the merger, in respect of its succession of all the rights and obligations of the reorganized entities, as well as an entry on succession in the Unified State Register can not mean automatic succession without approval of transfer deed approval and exclusion of the reorganized entities from the Unified State Register because regulations of art. 37 of Civil Procedural Code of Ukraine and art. 25 of Civil Procedural Code of Ukraine are associating procedural succession of legal entity in its reorganization (merger) with a fact of its termination (point of which is exclusion of legal entity from the Unified State Register), and not approval of transfer deed as one of stages of the procedure of reorganization, after all transfer of property does not mean that the entity was terminated.

Thus, the basis of procedural succession of legal entity as a result of its reorganization (merger) is its succession in substantive terms, which is universal and formalized by transfer deed and excluding information about the reorganized entity from the Unified State Register.

Key words: justice, civil proceedings, commercial litigation, process, succession, legal entity, reorganization, merger, proper defendant, Unified State Register.